

HRVATIN JURIŠIĆ
Sinj

UDK 091,1 : 807,1-73

CICERONOV KODEKS U IMOTSKOM

Uvod

U knjižnici Franjevačkoga samostana u Imotskom (Hrvatska) čuva se kodeks, pisan rukom u XV. stoljeću, a sadrži nekoliko spisa Marka Tulija Cicerona. Kodeks došada nije obrađen, niti je znanstvena javnost s njim upoznata. Stoga ćemo iznijeti osnovne podatke o kodeksu, prikazati sadržaj, pokušati identificirati prepisivača i adresata za koga je pisan, upozoriti na cjelovitost teksta i potražiti odgovor na pitanje, kako je kodeks stigao u Imotski.

1. Osnovni podaci

Kodeks je maloga formata: 9,2 x 6,2 cm, a tekst 5,5 x 4,8 cm. Ima 305 listova, tj. 610 stranica. Pisan humanistikom na pergameni. Nedostaje prvih 14 listova. Ne može se ustanoviti, je li imao više od 305 listova. Restauriran je u radionicama JAZU u Zagrebu 1956. godine. Mjesto 14 izgubljenih listova stavljana su samo tri čista lista. Od 15. do 25. lista sačuvani su samo dijelovi. Tek na listu 23/B mogu se čitati prve riječi. Prvi cijeli i neoštećeni list je 36.

Pri restauriranju kodeks je uvezan u kožu kestenjaste boje sa zlatotiskom na hrptu, veznom kožnom vrpcom i smješten u kutiji odgovarajuće veličine.

Pisar je kodeks paginirao arapskim brojevima u desnom vrhu, ali su neki brojevi vrlo teško čitljivi, stoga je trebalo olovkom označiti brojeve stranica.

2. Sadržaj

Kako kodeks nema prvih listova, to se ne može znati ni za točan naslov, ni za tekstove koji su na tim prvim stranicama bili. Tek u gornjem dijelu 54/A lista stoji: „EXPLIC PARADOX M.T.C.“ Dakle, tu završava Ciceronov spis „*Paradoxa stoicorum*“. Nakon toga su „*Nomina X oratorum*“ i „*Nomina VII sapientium ex Protagora Platonis sumpta*“. Slijedeći list je paginiran brojem 85 i paginacija se nastavlja do broja 94, poslije kojega dolazi list oznakom 55. Možda je

paginacija pobrkana kad je kodeks restauriran. Na vrhu lista 55 prva dva retka su nečitljiva, a ispod njih je prazan prostor za inicijal. Tako je u cijelome rukopisu - nigdje nisu napisani inicijali.

Od lista 55/A i do 84/A tekst ide normalno i od 95/A do 139/A, gdje piše: „EXPLICIT“, a na slijedećoj stranici (139/B) nalazi se najvažniji tekst cijeloga kodeksa, koji rješava gotovo sva pitanja što se postavljaju s obzirom na ovaj kodeks: „M TVLLI CICERONIS + DE AMICICIA LIBER + EXPLICIT FELICITER + IOANNES ARRETI + NVS ABSOLVIT VE + NETTIIS II KL. IVN + MCCCC . XXII. SALVA + TORIS ANNO. + INCIPIT EIVSDEM . + T. CICERONIS AD AT + TICVM DE SENCTV + M. LEGE FELICITER.“ Dakle, na listu 139/B završava Ciceronov spis „*De amicitia*“. Kodeks je pisan u Veneciji i baš taj list je završen 22. svibnja 1422. godine. Pisao je *Ivan iz Arezza*. Na slijedećoj stranici (140/A) započinje Ciceronovo djelo „*De senectute*“, što ga je posvetio svome prijatelju Titu Ponponiju Atiku, a koje završava na listu 222/A, gdje pri dnu piše: „EXPLICIT M. T. CICE+RONIS DE. SE-NECTVTE+FELICITER.“ Time su dobiveni sigurni podaci o mjestu i vremenu nastanka kodeksa, označen je prepisivač i naslovi triju Ciceronovih djela.

Na slijedećem listu (222/B) ispisano je 10 redaka, ali je prvih 6 gotovo nečitljivo, dok su posljednja dva jasna. Tek je povećna fotografija omogućila odčitavanje većega dijela teksta, koji pruža odgovor na još neka pitanja: „CLARISSIMO VIRO D+FRANCISCO BARBARO+... HERMOLAO SVO (?)+IOANNES ARRETINVS+BL(?)...SAL...OIC(?)...+MCCCCXXII SALVATO+RIS ANNO ID(IBVS) IVN+VENETIIS ABSOLVI.“ Dakle, isti pisar završio je prepisivanje spisa „*De senectute*“ u Veneciji, 13. lipnja 1422. godine. Taj je dio teksta siguran. U ostalom dijelu, iako sva slova nisu čitljiva, ipak je siguran podatak da je kodeks pisan za *Franju Barbara*.

Posljednja dva retka glase: „INCIPIT EPISTOLA M. T. CICERONIS AD Q. FRATREM“ i na slijedećem listu stvarno počinje tekst pisma („*Et si non dubitabam, quin...*“) Pismo završava na listu 266/A s tekстом: „EXPLICIT FELICITER.“ Nakon toga dolazi stranica (266/B), jedina prazna stranica u cijelome kodeksu.

List 267/A počinje dvobojnim tekстом: „MARCI. TVLLI. CICE+RONIS. COMMENTARI+VM. DE PETITIONE CON+S-VLATVS. AD Q. FRATREM.“ Listovi su neoštećeni sve do br. 299 uključivo. Broj 300 samo je malo oštećen u donjem dijelu (tekst je cijeli), a na 301 samo dio donje crte, dok listovi od 302-305 imaju sačuvane samo male komadiće pergamene uz hrbat. Na njima nema niti jednoga slova. Prema tome kodeks završava na listu 301 (602 stranice).

Pri restauraciji su navedeni oštećeni listovi restaurirani i još od 306 do 308 dodani su novi (čisti).

Konačno se može reći da uz prije navedena tri Ciceronova djela („*Paradoxa stoicorum*“, „*De amicitia*“ i „*De senectute*“) kodeks sadrži

još „*Epistola ad Quintum fratrem*“ i „*Commentarium de petitione ad consulatus*“. Dakle, pet Ciceronovih djela.

Pažljivim čitanjem prvoga spisa („*Paradoxa*“) može se ustanoviti da Imotski kodeks sadrži gotovo cijeli tekst. Nedostaje samo prvih nekoliko redaka. Prema tome „*Paradoxa*“ su započeta na listu 25/A. Ako je to tako (a jest), onda je kodeks imao još 24 lista (48 stranica) za neko drugo, vjerojatno Ciceronovo, djelo. Imao je dakle, šest spisa, i to sasvim vjerojatno i šesto (u kodeksu na prvome mjestu) Marka Tulija Cicerona.

3. Pisar

Pisar je vrlo lijepo obavio svoj posao. Sam je naveo svoje ime i grad iz kojega je potekao: *Ioannes Arretinus - Ivan iz Arezza*. U leksikonima i enciklopedijama ga nisam uspio naći¹, ali R. Sabadini za nj kratko veli: „Celebre copista“². Vjerojatno je bio redovnik, koji je u Veneciji radio na nekom samostanskom skriptoriju.

4. Još neka pitanja

Važno je ne samo tko je kodeks pisao i gdje je pisan, nego i za koga je pisan. Premda list 222/B donosi tekst koji nije potpuno čitljiv, ipak nam daje odgovor na postavljeno pitanje. Pisan je, naime, za *Franju Barbara*³, mletačkog političara i humanistu.

5. Tekstovi kodeksa

Već na prvi pogled u „Imotskom kodeksu“ mogu se zapaziti odstupanja u čitanjima bilo grčkih, bilo latinskih djelova. Konzultirajući starija i novija kritička izdanja (R. Klotz, J. G. Baiter, P. M. Rossi, H. Rackham J. Molanger) lako se zapaža da ima dosta varijanta u lekcijama. Čini se da nisu tako značajne, da bi bitno utjecale na smisao teksta. Međutim, trebalo bi pažljivo usporediti cijeli tekst, pa bi možda došle na vidjelo i značajnije razlike.

Ipak sam uzeo prvo Ciceronovo djelo, koje kodeks donosi, i pokušao sam bar kratko svratiti pažnju na kritiku teksta. Pisac najprije donosi paradoxon na grčkome, prevodi ga na latinski i onda ga

¹ Konzultirao sam: *Enciclopedia cattolica*, Vaticano 1949; *Enciclopedia universale*, Rizzoli editore, Milano 1966; *Lexikon für Theologie und Kirche*, Herder, Freiburg/B, 1957.

² REMIGIO SABBADINI, *Storia e critica di testi latini*, sec. ed. Padova 1971, str. 24, bilj 2.

³ *Francesco Barbaro* (Venecija, oko 1398. - 1454), političar i humanist. Uz političke funkcije bavio se i skupljanjem tekstova antičkih pisaca. Još vrlo mlad napisao je „*De re uxoria libri II*“ (tiskano u Parizu 1513.). Značajna je i njegova zbirka pisama „*Orationum et epistolarum libri XV*“ (objavio A. M. Quirini). Usp. *Lexikon für Theologie und Kirche*, Freiburg/B, 1957, I, 1237.

razlaže. U našem kodeksu nema, kako je već rečeno, početka „*Paradoxa*“, pa ga ne možemo navesti na grčkome. Međutim, treba upozoriti da se izdavači već u tome prvom ne slažu. Slično je u kodeksu i s drugim načelom. Ni ono nema početka.

Od III. načela kodeks donosi samo prvi dio: „Ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα. Drugi izdavači imaju još: „καὶ τὰ κατορθώματα.“
Aequalia esse peccata et recte facta. Jednaki su grijesi i dobra djela.

Latinski tekst počinje: „Parva, inquit, est, et magna culpa...“ Dva izdavača imaju „res est“, a naš kodeks izostavlja riječ „res“. Tekst je inače vrlo kratak (samo 2 stranice).

Ni u IV. načelu se kodeks ne slaže s izdavačima koje sam konzultirao. Kodeks ima: „Ὅτι τοσαύτες οἱ μωροὶ μαινόνται, a izdavači: “Ὅτι πᾶς ἄφρων μαινέται.

Omnem stultum insanire. Svaki glupi luduje.

Prva rečenica u kodeksu glasi: „Ego vero te non modo stultum, ut saepe...“ U toj prvoj rečenici pojavljuje se različito čitanje. Izdavači imaju rečenicu bez prvoga „modo“. Kodeks nastavlja: „... non modo improbum, ut semper, sed dementem et insanum rebus ad victum necessariis...“ Naši izdavači navode da je ta rečenica korumpirana i da je nije moguće točno rekonstruirati. Baiter to označava zvjezdicom, a Klotz križićem i zagradama. Naš kodeks donosi tekst, kako je naveden. Slijedeća rečenica počinje: „Sapientis animus...“ i jednaka je u izdavača kao i u kodeksu.

Samo na tih nekoliko primjera može se vidjeti da postoje različita čitanja i od kakvoga su značenja. Kao prvi zaključak moglo bi se reći:

1. Grčkih je tekstova vrlo malo. No, oni se dosta razlikuju od suvremenih kritičkih izdanja. Razlike su: ili je izostavljen dio rečenice, ili pojedina riječ, ili je cijela rečenica prestilizirana.

2. U latinskim tekstovima ima dosta različitih čitanja, ali ona bitno ne utječu na smisao. Razlike su: ili je izmijenjen red riječi, ili je koja riječ izostavljena, ponegdje i cijela rečenica (ali ona kraća), zatim zamjena indikativ-konjunktiv i sl.

Za konačnu riječ o kritici teksta trebalo bi usporediti tekstove cijeloga kodeksa sa suvremenim kritičkim izdanjima, što prelazi okvire ove prve informacije o kodeksu.

6. Kako je kodeks stigao u Imotski?

Svakako je zanimljivo pitanje, kako je kodeks, pisan u Veneciji, stigao u Imotski. Budući da na njemu nema nikakvih zapisa, a ni u arhivu samostana dosada nije pronađen nijedan podatak koji bi na to pitanje odgovorio, treba odgovor tražiti na drugoj strani.

Fra Paškal Vujičić⁴ bio je profesor teologije i filozofije u Veneciji. Sasvim je vjerojatno da je došao u posjed toga kodeksa za vrijeme svoje profesorske službe. Kad je imenovan biskupom, s drugim svojim knjigama ponio je sa sobom i kodeks, pa se čini vjerojatnim da je baš na taj način kodeks stigao u samostansku knjižicu u Imotskom, gdje se čuvaju i druge knjige i rukopisi biskupa Vujičića. To je samo pretpostavka, i dok se ne nađu drugi sigurniji dokazi, može se smatrati sasvim vjerojatnom.

Zaglavak

Iako nisu riješena sva pitanje koja nameće „*Imotski Ciceronov kodeks - Codex Ciceronianus Imothenis*“ (nazovimo ga tako), svakako je osobito vrijedan predmet kulturne baštine iz 1422. godine.

Možda će daljnja proučavanja i rad na kritici teksta dati i neke značajnije rezultate. No, to je pitanje, na koje se sada ne može odgovoriti⁵.

ZUSAMMENFASSUNG

H. Jurišić: KODEX VON CICERO IN IMOTSKI

In der Bibliothek des Franziskanerklosters in Imotski /Kroatien/ wird ein im 15. Jh. mit der Hand geschriebener Kodex aufbewahrt. Bis heute ist er nicht bearbeitet und ist nicht der wissenschaftlichen Öffentlichkeit bekannt.

Im Kodex gibt es 305 Blätter, d.h. 610 Seiten. Er ist nicht paginiert. Sein Format ist 9,2 x 6,2 cm. Es fehlen die ersten 24 Seiten. Er wurde mit Humanistik-Buchstaben auf dem Pergamen, teilweise zweifarbig, geschrieben. Manche Blätter sind beschädigt. In den Werkstätten der Jugoslawischen Akademie der Wissenschaften und Künste in Zagreb wurde er im J. 1956 restauriert und gebunden.

Im Kodex befinden sich die folgenden Werke von M. Tullius Cicero: Paradoxa stoicorum, De amicitia, De senectute, Epistula ad Quintum fratrem, De petitione consulatus. Ausser den erwähnten Werken von Cicero enthält der Kodex auch manche kleinere Beilagen: Nomina X oratorum, Nomina VII sapientum ex Protagora Platonis sumpta. Auf der Seite 139/B wird angegeben, dass er von Ioannes Arretinus geschrie-

⁴ Fra Paškal Vujičić (Glavina Donja, Imotski, 1826.- Imotski, 18. III. 1888.), franjevac, profesor filozofije i teologije, biskup. Studij je završio u Madarskoj i Italiji i bio profesorom u Veneciji. U 32. godini života imenovan biskupom Pulata u Albaniji, kasnije premješten u Egipt za apostolskog vikara i diplomatskog predstavnika. Blagoslovio početak kopanja Sueskog kanala. Premješten je za vikara u Bosnu, gdje je razvio vrlo živu aktivnost: osnivao župe, otvarao pučke škole, doveo milosrdnice, brinuo se za odgoj i obrazovanje klera i gradnju novih crkava. Austrijska vlast nikako nije htjela da bude imenovan prvim vrhbosanskim nadbiskupom, pa ni banjalučkim ili dubravačkim biskupom, nego je konfiniran u Imotski. Njegova ostavština čuva se u arhivu samostana u Imotskom. Usp. V. VRČIĆ, *Odjeci*, Imotski 1967, 92-98.

⁵ Usp. H. G. JURISIĆ, *Nepoznati Ciceronov kodeks u Imotskom*, Čuvari baštine (zbornik), Imotski 1989, 391-405.

ben und am 31. Mai 1422 in Venedig beendet wurde. Der Kodex wurde für Francesco Barbaro / 1454/, politischen und Kulturschaffenden bestimmt.

Der Autor gibt sich Mühe, auch die Frage zu lösen, wie der Kodex nach Imotski gelangte. Wahrscheinlich hat ihn Fra Paškal Vujičić, Bischof und ehemaliger Philosophie-Professor in Venedig, dorthin gebracht.

Im Vergleich mit den bisherigen kritischen Ausgaben macht der Autor auch auf die Varianten in Lektionen aufmerksam. Besonders wurde nur ein Teil, von Paradoxa stoicorum dargestellt und in den Beispielen wird auf zahlreiche Varianten hingewiesen, für die man jedoch sagen kann, dass sie die wesentlichen Teile des Textes nicht berühren. Eine eingehendere Erforschung dieser Frage würde vielleicht auch manche bedeutendere Resultate erzielen, was aber in diesem Augenblick die Rahmen des ersten Vorstellens des Kodex an die wissenschaftliche Öffentlichkeit überschreitet.

Zusammenfassung übersetzt von K. Bašić